

زندگانی و آثار ابن سینا با تأکید بر کتاب قانون در طب

- ۱- دکتر زهرا حیدری
۲- دکتر حمیدرضا محمودزاده ثاقب
۳- دکتر سید محمد حسین نوری موگهی

چکیده:

ابوعلی حسین بن عبدا... بن سینا که عموماً او را به لقب شیخ‌الرئیس یعنی استاد بزرگ یا رئیس استادان، امیر پزشکان (*Prince of Physicians*) می‌خوانند همچنین به وی لقب معلم ثانی یعنی معلم دوم که همانا بعد از ارسطو قرار می‌گیرد می‌دهند، در لاتین بنام *Avicenna* مشهور است. گرچه امروزه در بسیاری از منابع انگلیسی زبان نیز صورت صحیح نام او به شکل *Ibn Sina* مورد استفاده قرار می‌گیرد. در آگوست سال ۹۸۰ میلادی / صفر ۳۷۰ هجری در افشنه قریه‌ای نزدیک بخارا در پرشیا (در ازبکستان فعلی) بدنیا آمد و در ۳۲۸ هجری / ۱۰۳۶ تا ۱۰۳۷ میلادی در ۵۸ سالگی در همدان در پرشیا (ایران فعلی) درگذشت. تعداد آثار ابن سینا را ۴۵۰ عدد گزارش نموده اند که از آنها حدود ۲۴۰ عدد باقی مانده است، از این تعداد ۱۵۰ کتاب درباره فلسفه و ۴۰ عنوان در رابطه با طب است کتب دیگر به زمینه های روانشناسی، هندسه، ریاضیات، نجوم و منطق مربوط است. بیشتر آثار او به عربی است ولی یک کتاب بزرگ و عمده در علوم فلسفی بنام دانشنامه اعلائی و یک رساله مختصر در باب نبض به فارسی نوشته است. بی‌شک مهمترین و مورد توجه‌ترین کتاب او قانون در طب است که در قرن دوازدهم به لاتین و در قرن پانزدهم به عبری ترجمه شد. در زبان عربی قانون در سال ۱۰۰۳ هجری/۱۵۹۳ میلادی در روم چاپ شد و بنظر می‌رسد که دومین کتاب عربی باشد که بچاپ رسیده است. این کتاب بواسطه توسعه دایره اطلاعات و ترتیب صحیح و طرح منطقی و همچنین به علت شهرت شگرف مؤلف آن در رشته های دیگر غیر از پزشکی، در میان آثار طبی عالم اسلام دارای مقامی منحصر بفرد و ممتازی شده است هنوز هم پیروان علم پزشکی قدیمی یونانی آن را به عنوان آخرین مأخذ کلیه مطالب در امور مربوط به فن معالجه بیماران می‌دانند.

کلید واژه ها: ابن سینا، تألیفات، قانون، طب

مقدمه:

ابوعلی حسین بن عبدا... بن سینا که عموماً او را به لقب شیخ‌الرئیس یعنی استاد بزرگ یا رئیس استادان، امیر پزشکان (Prince of Physicians) (۱،۲،۳) می‌خوانند همچنین به وی لقب معلم ثانی یعنی معلم دوم که همانا بعد از ارسطو قرار می‌گیرد می‌دهند، در لاتین بنام Avicenna که از تلفظ عبری نام وی (Aven Sina) منشأ گرفته است مشهور است (۱،۳،۴،۵،۶). گرچه امروزه در بسیاری از منابع انگلیسی زبان نیز صورت صحیح نام او به شکل Ibn Sina مورد استفاده قرار می‌گیرد (۱،۴،۵،۶).

پدرش عبدا... از پیروان اسماعیلیه و از مردم بلخ، و مادرش ستاره اهل یکی از قراء اطراف بخارا بود. در آگوست سال ۹۸۰ میلادی / صفر ۳۷۰ هجری در افشنه قریه‌ای نزدیک بخارا در پرشیا (در ازبکستان فعلی) بدنیا آمد (۲،۴). در آن زمان بخارا پایتخت سامانیان و مرکز روشنفکران بود این حکومت بر شرق ایران (Persia) و افغانستان (Khurasan) فرمان می‌راند (۴).

در ده سالگی قرآن و ادبیات عرب را بطور کامل فرا گرفته بود (۱،۲،۳،۵،۶). در طی شش سال بعد عمر خود را صرف فراگرفتن فقه اسلامی و فلسفه و علوم طبیعی و منطق و هندسه اقلیدسی و المجسطی (کتاب معروف بطلمیوس دربارهٔ هیئت و نجوم و جغرافیا) نمود. در شانزده سالگی توجه خویش را به طب معطوف داشت و آن را سهل یافت (۱،۷،۸). ولی حکمت اولی او را رنج می‌داد و ذهنش را مشغول می‌داشت تا آنکه بر اثر تصادفی مساعد رساله‌ای از فارابی فیلسوف شهیر بدست آورد که مشکلات او را حل کرد (۱،۳،۶). در هفده سالگی نه تنها زبانهای زیادی شامل یونانی، لاتین، موریش و عربی را آموخته بود (۶)، بلکه بر اصول زیادی شامل ریاضی، فیزیک، متافیزیک، نجوم، هندسه، شیمی، کیمیاگری، آناتومی، فیزیولوژی، فارماکولوژی، توکسیکولوژی، طب، و همچنین فلسفه، منطق و اخلاق تسلط یافته بود (۴،۷). قابل ذکر است که در همین حال بوعلی شاعر، معلم و نویسنده ای توانا نیز بوده است (۴،۷).

هنوز سنش از هجده سالگی متجاوز نشده بود که حسن شهرت او به درجه‌ای رسید که او را بر بالین نوح ابن منصور فرمانروای سامانی، که از ۹۷۶ تا ۹۹۷ میلادی سلطنت کرد، احضار کردند. نوح بن منصور هم در برابر خدمات او اجازه داد که از کتابخانه سلطنتی که حاوی بسیاری از کتب نفیس و نادر و حتی منحصر بفرد بود آزادانه استفاده کند

(۱،۴). این کتابخانه بعدها طعمه حریق شد و حاسدان و بدخواهان بوعلی شایع کردند که وی آن کتابخانه را عمداً سوزانده تا آنچه در آن فراگرفته است منحصرأ در اختیار خودش باشد و دیگری به آن دسترسی حاصل نکند(۱).

در بیست سالگی پدرش در گذشت. در بیست و یک سالگی وی اولین کتاب خود را که در مورد ریاضیات و علوم آن روزگار بود بنام کتاب المجموع تألیف کرد(۱،۴۸).

اندک زمانی بخدمت علی بن مأمون حاکم خوارزم و خیوه در آمد(۱،۹) اما سرانجام از آنجا گریخت تا مبادا ربوده شود و بدست مأموران سلطان محمود غزنوی افتد، پس از سرگردانیهای بسیار به گرگان آمد. زیراحکایت‌های بیشمار از کارهای قابوس که فرمانروای آنجا و حامی ارباب علم و معرفت بشمار می‌رفت، شنیده بود. اما بمجرد رسیدن وی قابوس معزول و کشته شد(۱،۳،۶).

عاقبت امیر شمس‌الدوله همدانی که قولنجش را بوعلی معالجه کرده بود خریدار علم و هنر وی شد و او را به عنوان سپاسگزاری صدر اعظم خویش کرد(۱،۴). بر اثر طغیان لشگریان که بر ضد بوعلی انجام گرفت وی از مقام خود معزول و محبوس شد(۱،۴). چون باز قولنج امیر عود کرد او را فراخواند و معذرت خواست و به مقام خود باز گرداند. زندگی وی در این مرحله فوق‌العاده خسته‌کننده بود تمام روز را به خدمت امیر مشغول بود و شبها تا دیرگاه به تدریس و املاء کردن یادداشتهایی که برای کتابهایش فراهم کرده بود می‌گذرانید دوست با وفا و شاگردش ابوعبید جوزجانی وقایع زندگی او را به تفصیل شرح داده است(۱،۳،۶۸،۹).

بر اثر کار بسیار زیاد و زندگی دشوار در ۳۲۸ هجری / ۱۰۳۶ تا ۱۰۳۷ میلادی در ۵۸ سالگی که چندان عمر طولانی محسوب نمی‌شود در همدان در پرشیا(ایران فعلی) درگذشت(۱،۳،۴،۲،۵).

تألیفات ابن سینا:

آثار او بسیار است و بسیاری از آنها نیز حجیم و قطور است. بعض آثار او حاوی بیست مجلد می‌شود. فهرست کاملی که قفطی بدست می‌دهد شامل ۲۱ اثر بزرگ یا مفصل و ۲۴ اثر کوچک یا مختصر است و موضوعات آن به فلسفه و طب و کلام و هندسه و احکام نجوم و زبان‌شناسی و نظایر آن مربوط است (۱).

بیشتر آثار او به عربی است ولی یک کتاب بزرگ و عمده در علوم فلسفی بنام دانشنامه اعلایی و یک رساله مختصر در باب نبض نوشته است(۱،۴،۸).

ابوعبید جوزجانی فهرست مصنفات شیخ‌الرئیس را چنین آورده است(۹):

کتاب المجموع یک جلد، کتاب الحاصل و المحصول بیست مجلد، کتاب البر و الاثم دو مجلد، کتاب الشفاء ۱۸ مجلد، کتاب القانون ۱۴ مجلد، کتاب الارصاد الکلیه یک مجلد، کتاب الانصاف ۲۰ مجلد، کتاب النجاه ۳ مجلد، کتاب الهدایه ۱ مجلد، کتاب الاشارات یک مجلد، کتاب المختصر الاوسط یک مجلد، کتابی العلائی مجلد (کتاب القولنج مجلد). کتاب لسان العرب، عشر مجلدات، کتاب الادویه القلیبه مجلد. کتاب الموجز مجلد، بعضاً حکمه المشرقیه مجلد، کتاب بیان ذوات الجبهه مجلد) کتاب المعاد مجلد (کتاب المبدأ و المعاد مجلد) کتاب المباحثات مجلد.

و رسائل او شامل:

رساله القضاء و القدر، الآله الرصدیه، قاطیغوریاس (المنطق الشعر)، القصاید فی العظمه و الحکمه، رساله فی الحروف، تعصب الموضع الجدلیه، مختصر اقلیدس، مختصر النبض، بالعجمیه، النهایه و اللانهایه، عهد کتبه لنفسه، حی بن یقطان، رساله فی ان ابعاد الجسم غیر ذاتیه له، الکلام فی الهندبا خطبه فی انه لا يجوز ان يكون شیء واحد جوهرًا و عرضًا، فی ان علم زید غیر علم عمرو، رسائل له اخوانیه و سلطانیه، مسائل جرت بینه و بین بعض الفضلاء، کتاب الحواشی علی القانون، کتاب عیون الحکمه، کتاب الشبکه . الطیرا.

فهرستی که بروکلیمان در اثر خود بنام تاریخ ادبیات عرب ارائه داده است بسیار مفصلتر از آن است که فقط نقل کرده و مشتمل است بر ۶۸ کتاب در علم و حکمت اولی و ۱۱ کتاب در احکام نجوم و حکمت طبیعی، ۱۶ کتاب در طب و ۴ کتاب هم در فنون شعری که مجموعاً ۹۹ کتاب می شود (۱، ۳، ۴، ۵، ۹، ۱۰، ۱۱).

مأخذ دیگری تعداد آثار ابن سینا را ۴۵۰ عدد گزارش نموده است که از آنها حدود ۲۴۰ عدد باقی مانده است، از این تعداد ۱۵۰ کتاب درباره فلسفه و ۴۰ عنوان در رابطه با طب است ۲ مقوله ای که ابن سینا بیشتر به آنها پرداخته است (۵)، همینطور در زمینه روانشناسی، هندسه، ریاضیات، نجوم و منطق تألیفاتی داشته است (۵).

درست نیمی از آثار طبی بوعلی سینا رسالات منظوم است در باب موضوعاتی از قبیل ۲۵ علامت انجام و پایان نامطلوب بیماری و قواعد حفظ الصحه و داروهای امتحان شده و یادداشتهای تشریحی و نظایر آن. از آثار منشور او پس از قانون شاید رساله پر ارزش الادویه القلیبه که چند نسخه بسیار خوب آن در موزه بریتانیا موجود است، مهمترین اثر وی باشد. اما هنوز به چاپ نرسیده و جز در محوطه داخل دیوارهای موزه بریتانیا و چند کتابخانه دیگر دسترسی به آن ممکن نیست (۱).

البته قانون از بسیاری از آثار طبی بوعلی سینا معظم تر و مشهورتر است و همچنین از همه آنها بیشتر در دسترس عموم قرار دارد (۳،۱،۴) و بیشک مهمترین و مورد توجه ترین کتاب ترجمه شده در اروپا در طی قرون وسطی بوده است (۱۰). اولین ترجمه لاتین آن در قرن دوازدهم توسط Gerhard von Cremona (1135-1187) بعمل آمده (۱،۳،۴)، اولین ترجمه عبری آن در سال ۱۴۹۱ میلادی پدید آمد. در زبان عربی قانون در سال ۱۰۰۳ هجری/۱۵۹۳ میلادی در روم چاپ شد و بنظر می رسد که دومین کتاب عربی باشد که بچاپ رسیده است (۴). یک چاپ زیبا از ترجمه لاتین آن در ۹۵۱ هجری/۱۵۴۴ میلادی در ونیز شده است (۱). چاپ جدیدی از آن اخیراً در مصر بعمل آمده است (۱).

ترجمه فارسی آن با عنوان قانون در طب توسط عبدالرحمن شرفکندی انجام شده است (۱۲).

کتاب قانون به عنوان عالی ترین تألیف در سراسر عالم مسیحیت و همچنین اسلام برای حدود ۶۰۰ سال پس از مرگ ابن سینا بوده است (۴). در این کتاب ابوعلی سعی کرده است که بطور منظمی تمام تعلیمات بقراط، جالینوس و ... را با مفاهیم بیولوژیکی ارسطو هماهنگ نماید (۱،۲،۳). گرچه این کتاب بر اساس نوشته های دیگران خصوصاً زکریای رازی بنا شده است ولی ساخت واضحی از علم طب کلاسیک را معرفی کرده که از هند، پرشیا، و بیزانس در دسترس است (۳).

این اثر که تقریباً بالغ بر یک میلیون کلمه می شود و مثل همه کتب و آثار عربی مفصلاً طبقه بندی شده و به پنج کتاب تقسیم شده است (۱،۴). کتاب اول مربوط به اصول کلی شامل آناتومی، فیزیولوژی و فارماکولوژی می باشد. کتاب دوم داروهای ساده که به ترتیب الفبا تنظیم شده است. کتاب سوم مربوط به آسیب شناسی بیماری های آلات خاص و اعضای بدن از سر تا پا بر اساس تقسیم بندی جالینوس (۴). کتاب چهارم در باره بیماریهایی که گرچه در آغاز موضعی است و در قسمتی از بدن بروز می کند، بتدریج به اعضا و قسمتهای دیگر بدن سرایت می کند همچون تب. کتاب پنجم شامل حدود ۷۶۰ دارو و دستورالعمل تهیه آنها می باشد. کتاب قانون از حدود ۱۰۰۰ صفحه تشکیل شده است که بصورت کاملاً سیستماتیک و منظم نوشته شده است (۴).

این کتاب بواسطه توسعه دایره اطلاعات و ترتیب صحیح و طرح منطقی و شاید حتی جزمی بودن و همچنین به علت شهرت شگرف مؤلف آن در رشته های دیگر غیر از پزشکی، در میان آثار طبی عالم اسلام دارای مقامی منحصر بفرد و ممتاز شده است بطوریکه آثار رازی و علی ابن عباس با آنکه واجد شایستگی غیر قابل تردیدی هستند در قبال آن

کاملاً منسوخ شدند و هنوز هم پیروان علم پزشکی قدیمی یونانی یا طب یونانی مشرق زمین به آن به عنوان آخرین مأخذ کلیه مطالب در امور مربوط به فن معالجه متشبث می‌شوند. نظامی در پیشنهاد کتب مورد لزوم برای یک دانشجوی پزشکی فرموده است که: کل الصيد فی جوف الفرا (همه شکارها در شکم گورخر است) یعنی این همه که گفتیم در قانون یافت می‌شود با بسیاری از زوائد، و هر که را مجلد اول از قانون معلوم باشد از اصول علم طب و کلیات او هیچ بر وی پوشیده نماند زیرا که اگر بقراط و جالینوس زنده شوند روا بود که پیش این کتاب سجده کنند(۱).

منابع:

- ۱- براون ادوارد، ترجمه رجب نیا مسعود . تاریخ طب اسلامی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ پنجم، ۱۳۷۱ صفحات ۹۹-۹۲
- ۲- نصر سید حسین، ترجمه آرام احمد، سه حکیم مسلمان: شرکت سهامی کتابهای جیبی، تهران ۱۳۷۱، صفحات ۶۰-۲۲
- ۳- Darmani NA: Avicenna- The prince of physicians and a giant in pharmacology. The journal of Islamic medical association of North America, 1995; 26: 78-81
- ۴- Sarrafzadeh AS, Sarafian N, Von Gladiss A, Unterberg AW, Lanksch WR: Ibn Sina (Avicenna) historical vignette, Neurosurg Focus :2001; 11(2):1-4
- ۵- J H O'Connor & E F Robertson: Abu Ali al- Husain ibn Abdullah ibn Sina (Avicenna)
- ۶- کوربن هانری، ترجمه مبشری اسدا...، تاریخ فلسفه اسلامی: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱ صفحات ۲۳۶-۲۲۶
- ۷- Dunn PM, Avicenna (AD 980-1037) and Arabic perinatal medicine. Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed. 1997; 77: 75-76
- ۸- سیریل الگود ترجمه فرقانی باهر، تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱ چاپ دوم، صفحات ۲۲۶-۲۱۳
- ۹- بهین دارایی. تاریخ حکماء قفطی مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران - ۱۳۷۱ صفحات ۵۷۰-۵۵۵
- ۱۰- Husain Siddique H, Pharmacological studies on Emblica Officinalis in Science/ Medical plant
- ۱۱- گروه فلسفه و منطق استان آذربایجان شرقی، شرح زندگانی و اندیشه‌های ابن سینا ، اندیشه، فصلنامه دبیرخانه کشوری فلسفه و منطق، شماره ۱۴ زمستان ۱۳۸۱ صفحه ۳۰-۲۴

۱۲- شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا ترجمه شرفکندی عبدالرحمن، قانون در طب کتاب سوم بخش اول چاپ اول انتشارات

سروش تهران ۱۳۶۶